

Takács Tibor

A belső reakció elleni elhárító osztály, 1956–1962

Szervezettörténeti vázlat

A belső reakció fogalmán az államvédelem, majd az állambiztonság a kommunista hatalomátvétellel legyőzött, hanyatlónak tekintett társadalmi osztályokat s politikai erőket, illetve ezeknek az elmúlt rendszer és saját uralmuk visszaállítására, valamint a „haladó” erők visszaszorítására, elnyomására irányuló törekvését értette. Az ötvenes években – beleértve az 1956 utáni időszakot is – idesorolták a volt arisztokratákat, az egyházakat, de a jobboldali szociáldemokratákat és a trockistákat (valamint 1956 után a nemzeti kommunistákat, revizionistákat) is, gyakorlatilag az összes olyan, az országon belüli társadalmi és politikai tényezőt, amelyet az uralkodó párt ellenségének tekintettek. Röviden: a reakciós egyet jelentett az antikommunistával, vagy még inkább a nem-kommunistával (a „kommunista” kifejezést itt most az akkori hatalmi értelmezésnek megfelelően használva). Írásom tárgya a politikai rendőrség belső reakció elleni „harcot” folytató részlegének az 1956-os forradalom utáni újjászervezése, tehát hangsúlyozottan nem a belsőreakció-elhárítás története, hanem az osztály szervezettörténete. (Fontos megjegyezni azt is, hogy kizárólag a központi osztályról szólok, tehát a budapesti és a megyei rendőr-főkapitányságok megfelelő szervezeti egységeivel nem foglalkozom.)

A szervezet 1956 novemberében természetesen nem előzmények nélkül jött létre. Az 1949-ben „önállósodott” Államvédelmi Hatóság (ÁVH) ún. Belső reakció ellen harcoló osztálya az I. (Hálózati, olykor Operatív Hálózatnak is nevezett) Főosztályán belül szerveződött meg. Az I/2. számmal jelölt szervezeti egység létszáma 1951 októberében 84 volt, ebből 65 fő volt vezető és operatív állományban, míg 19 fő adminisztratív munkát végzett.¹ Az ÁVH megszüntetése, pontosabban a Belügyminisztériummal (BM) való 1953-as összevonása előtt az osztályon már 100 ember dolgozott, ebből 87 operatív állományban.² Az osztály élén előbb Horváth Sándor, majd 1951-től 1953. januári őrizetbe vételéig Szöllösi György állt. 1953. március 4-től Nagy Józsefet, az osztály helyettes vezetőjét bízták meg a szervezeti egység irányításával. Az osztály megalakulásakor hat alosztályra tagolódott. Az I/2-a alosztály végezte a trockisták és a „nyugatosok” és más „reakciós elemek”, valamint a „jobboldali” pártok még aktív tagjainak a felderítését. Az I/2-b alosztály feladata a „klerikális reakció” elleni harc volt, az I/2-c alosztály a „múlt embereinek” ellenséges tevékenységével foglalkozott, az I/2-d alosztály a társadalmi tömegszervezeteket, míg az I/2-e alosztály az állami hivatalokat, valamint a tudományos, kulturális és művészeti életet ellenőrizte. Végül az I/2-f alosztály a budapesti kerületekben végzett hálózati operatív munkát.³

Az ÁVH és a BM 1953. júliusi összevonásakor a belső reakció elleni elhárítást a BM IV. Osztályaként sorolták be, és létszámát kismértékben csökkentve, 87 főben állapították meg. Ez a szám azonban egy év alatt 109 főre,⁴ újabb egy év elteltével, 1955 júniusára pedig már 114 főre nőtt.⁵ 1956 májusáig az összlétszám nem nagyon változott (115 fő), ám közöttük már csak 92 fő volt operatív állományban (a nem operatív személyzet legnagyobb része, 11 fő ügykezelő és gépíró volt).⁶ Az osztályt 1953. július 22-től 1955 júliusáig Rajnai Sándor vezette, őt 1955 decemberében a korábbi I. helyettes, Radványi Kálmán követte.⁷

1956 nyarán a megnövekedett feladatok miatt Dáni János I. főcsoportfőnök-helyettes javaslatot tett – többek között – a IV. Osztály főosztállyá szervezésére. A részleg létszámát nem kívánta emelni, úgy látta, hogy az átalakítás a rendszeresített keretből (114 fő) meg lehet oldani. Ebből arra lehet következtetni, hogy a különböző osztályokat a már fennálló alosztályokból kívánták megszervezni. Dáni tervében négy osztály szerepelt: IV/1. Jobboldali szociáldemokraták és pártellenes trockisták, volt fasiszta és jobboldali pártok elleni elhárító osztály; IV/2. Volt horthysta erőszakos szervek tagjai és besúgói elleni elhárító osztály; IV/3. Klerikális reakció elleni elhárító osztály; IV/4. Ideológiai és tudományos területen tevékenykedő ellenséges elemek elleni elhárító

osztály. Emellett a főosztály részét képezte volna a Tájékoztató és értékelő csoport, valamint a Titkárság (a javaslat mellékletét képező szervezeti ábra szerint Titkárság és ellenőrző csoport). A tervzet szerint a főosztálytörzset a főosztályvezető és helyettese, valamint egy káderes és egy módszertani előadó alkotta.⁸

A javaslatot a BM Kollégium 1956. július 25-i ülése tárgyalta. Ezen elfogadták az osztály főosztállyá szervezését, ám a létszámát túl soknak találták, ezért azt további vizsgálat alá vetették. A szervezeti kérdésekben annyit módosítottak, hogy a függetlenített I. helyettes mellett két további főosztályvezető-helyettesi pozíciót is létesítettek, amelyeket a két legfontosabb osztály vezetőjével töltöttek be. Előírták még, hogy a különböző osztályok feladatkörét pontosabban kell meghatározni.⁹ A szervezeti átalakítás végül közvetlenül a forradalom előtt, a Belügyminiszter 1956. október 3-án kiadott 91. számú parancsával valósult meg.¹⁰ A főosztály vezetője Radványi Kálmán maradt, helyettese, egyben a IV/1. Osztály vezetője, Csere Lajos lett, míg a IV/2-t Győrfi Tibor, a IV/3-at Földes György, a IV/4. Osztályt pedig Sárközi Géza vezette október 3-ától.¹¹

Megalakulás? Újjáalakulás?

A forradalom alatt szétzilálódott belsőreakció-elhárítás reorganizálása természetesen nem választható külön az egész politikai rendőrség 1956. november 4-e utáni újjáalakításától. Ennek legfőbb jellemzője az államvédelmi szerveknek a szovjet fegyverek árnyékában történő spontán újjászerveződése volt.¹² Ebből fakadóan a politikai nyomozói munka újraindulásának körülményei, a szervezeti egységek alakulásának időpontja, a személyi állomány és a vezetők kinevezése nehezen rekonstruálhatók, hiszen az adott viszonyok között viszonylag kevés figyelmet fordítottak az írásos dokumentációra. Írott források hiányában nem tehetünk mást, minthogy a résztvevők visszaemlékezéseire hagyatkozunk. Ebben segítségünkre siet Komornik Vilmosnak a belsőreakció-elhárítás újjászervezéséről a BM 1982-es tudományos ülésén tartott előadása.¹³ (Ennek némileg módosított szövege megjelent nyomtatásban is,¹⁴ én azonban az alábbiakban az előadás kéziratát használom.) Beszámolója végén ugyanis egyértelművé teszi forrásait: „Hozzászólásom az osztály ezen időszak harcaiban részt vett korábbi és jelen vezetői állományának kollektív emlékezetére támaszkodott, melyet egyéni felelősséggel mondtam el.”

Nézzük meg, mint mond az állambiztonsági vezetők kollektív emlékezete az osztály megalakulásáról! Az előadásból azonnal kitűnik, hogy itt tulajdonképpen nem megalakulásról, hanem újjászerveződésről, az október utolsó napjaiban kénytelenül félbeszakított munka újbóli felvételéről van szó. A szöveg ugyanis teljes folytonosságot teremt a forradalom előtti államvédelmi belső reakció elleni harc és a november 4-e utáni belsőreakció-elhárítás között. Ezt a folytonosságot elsősorban maga az állomány biztosította, amely az ÁVH feloszlata ellenére „a szocialista rendszer iránti elkötelezettségéből szervezett egységben a maga eszközeivel tovább harcolt”. (Kiemelés tőlem.) Az állomány nagyobb része október 30-án a Budaörs térségében tartózkodó szovjet csapatokhoz menekült, és azok számára végzett felderítő munkát. November 4-e után útvonal-felderítéssel és felvezetéssel segítették a szovjeteket, többek között a Petőfi Sándor laktanya, a Citadella és az Országház elfoglalásában. Az állomány másik része a bujkálás után a karhatalomba jelentkezett. Az osztály (mely ezek szerint azonos volt a BM IV. Osztályával, illetve ha egészen pontosak akarunk lenni, Főosztályával) törzse november 8–9-e körül helyezkedett el a Belügyminisztérium épületében, míg az állomány K-lakásokba telepedve kezdte meg az operatív munkát.

A kádári vezetés – mint ismeretes – nagy súlyt fektetett arra, hogy formálisan legalábbis, megakadályozza a „rákosista” államvédelmi szervek újjáalakulását, és új politikai nyomozó szerveket hozzon létre, immáron a rendőrség szervezetén belül. Ez utóbbira azonban formálisan csak december legvégén, a 35. számú törvényerejű rendelet elfogadásával került sor.¹⁵ A bizonytalan jogszabályi környezetben létrehozott politikai rendőrség megalakításának pontos dátumát nem lehet megállapítani. Mátyás László főosztályvezető első ismert jelentésében, december 17-én a főosztály elmúlt húsznapos tevékenységéről számolt be,¹⁶ ám 1957. január 27-i jelentésében már november 8-ra

teszi a főosztály megalakítását. Mindenesetre ettől az időponttól kezdve adott tájékoztatást a végzett munkáról.¹⁷ A későbbiekben ezt az időpontot tekintették az alakulás dátumának, ám ezt legfeljebb eszmei időpontnak tekinthetjük.

A Belső Reakció Elhárító Osztály megalakulásának hozzávetőleges időpontját még ilyen módon sem lehet meghatározni. Az osztály működésére vonatkozó első forrás a belügyminiszter I. helyettesének 1956. november 15-ére keltezett, 0082. számú állományparancsa, amely kinevezte az Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) II. Főosztály III. Osztályának, azaz a belső elhárítással foglalkozó szervezeti egységnek a vezetőit és beosztottait: 5 alosztályvezetőt, 4 alosztályvezető-helyettest, 2 csoportvezetőt, továbbá 35 főoperatív és 17 operatív beosztottat, azaz összesen 63 főt (valamennyit ún. titkos állományban).¹⁸ A problémát az jelenti, hogy a parancsot az a Tömpe István jegyezte, akit csupán december 6-án neveztek ki a belügyminiszter I. helyettesének.¹⁹ Miután visszadátumozott parancsról van szó, nem tudhatjuk, hogy az abban foglalt intézkedés egészen pontosan mikori állapotokat is rögzít. Jó okkal feltételezhetjük, hogy november közepén ezeknek a személyeknek egy része nem dolgozott a belső elhárításnál. Erre enged következtetni Földes Györgynek az osztály átszervezésére december közepén tett javaslata, amelyben az szerepel, hogy az osztályon akkor 43 beosztott dolgozott, ebből 32 titkos, 11 pedig nyílt állományú.²⁰ Nehéz elképzelni, hogy az egység létszáma egy hónap alatt a felére csökkent volna.

Az említett javaslatot Földes nagy valószínűséggel osztályvezetőként jegyezte. Ezt megerősíti, hogy személyzeti anyaga szerint 1956–1957-ben a belsőreakció-elhárítás vezetője volt. Erre vonatkozó állományparancs azonban nem került elő, így nem tudjuk megállapítani kinevezésének hozzávetőleges idejét sem. A körülmények alapján mindazonáltal jó okunk van feltételezni, hogy az újjászerveződés az ő irányításával kezdődött meg. A fenti javaslat azt mindenesetre bizonyossá teszi, hogy december közepén az osztály már egészen biztosan vezetéssel rendelkező, szervezetszerűen működő egység volt. Ezt megerősíti a Politikai Nyomozó Főosztály vezetőjének, Mátyás Lászlónak a már említett december 17-ei jelentése, amelyben arról számol be, hogy a „nehézségek ellenére sikerült a Főosztály legfontosabb szerveit létrehozni”. Ezek sorában 3-as számmal említi a „Belső reakció ellen harcoló Osztály”-t, amely konspirált lakásokban kezdte meg a munkát, 32 fős létszámmal.²¹

Ez utóbbi adat megegyezik a Földes jelentésében szereplő titkos beosztottak számával. A titkos megjelölés magyarázatra szorul: itt nem a későbbi t- vagy szt-állományú tisztekre kell gondolni. A politikai rendőrség munkájáról szóló különböző beszámolókból arra lehet következtetni, hogy a forradalom leverését követően újra munkába álló államvédelmi tevékenységüket továbbra is konspirált körülmények között (egy 1957. januári beszámoló megfogalmazása szerint „lényegében illegálisban”)²² végezték. A konspirációt feltehetően az indokolta, hogy bizalmatlanok voltak a rendőrséggel és a rendőri vezetéssel szemben is, mint akik nem álltak helyt kellően az „ellenforradalom” idején. A tulajdonképpen operatív munkát végző tisztek hónapokig a K-lakásokban dolgoztak, és csak az adminisztratív munkát végzők jártak be a hivatalos helyiségekbe (utóbbiakat nevezték nyílt állományúaknak). Szerovnak a szovjet pártvezetéshez küldött 1956. november végi távirata azt bizonyítja, hogy a politikai rendőrség kis létszámú nyílt és nagy létszámú titkos állomány szerinti megszervezésére szovjet javaslatok alapján került sor.²³

A helyzet változásával egyre kevésbé volt indokolható a titkosság: ilyen körülmények között nem nagyon lehetett hatékony munkát végezni, és különösen nehéz volt az állomány vezetése, munkájuk megfelelő irányítása, ellenőrzése, az államvédelmi időszakból megszokott hivatali, sőt katonai fegyelem fenntartása. A főosztály működéséről szóló 1957. január végi jelentés „szinte anarchisztikus állapotok”-ról számol be, amelyekért az osztály- és az alosztályvezetők a felelősek. A hatékonyabb munkavégzés érdekében ezért előírták, hogy minél előbb szüntessék meg a titkos állományt, és az operatív tiszteket a K-lakásokból hivatalos helyiségekbe vonják össze. (Emellett sürgették az állomány véglegesítését, az anyagi jellegű problémák rendezését.)²⁴ A következő hetekben, hónapokban feltételezhetően sor került az operatív állomány összevonására, ám hogy pontosan mikor, nem lehet megállapítani.

A politikai nyomozó szervek munkájáról 1957. január végén készült jelentés szerint novemberben még leginkább az állomány összeszedése és a szovjet erőkkal együtt történő akciók végrehajtása jellemezte a tevékenységüket. Az új helyzetnek megfelelő módszerek kialakítására, a nyílt akciók és letartóztatások előkészítésére és az első őrizetbe vételekre decemberben került sor. (Arra már novemberben is akadt példa, hogy a magyar hatóságok átvették a szovjetek által letartóztatott személyeket, és – több esetben – szabadon engedték őket.) Az „igazi” operatív hálózati munka, az ellenséges tevékenységet végzők felderítése és ehhez a megfelelő ügynöki hálózat újraalakítása igazából csak 1957 januárjában indult meg. Ám a hatékony operatív munkavégzést 1957 elején is nagymértékben hátráltatta, hogy a szervezés még mindig nem fejeződött be.²⁵ Feltételezhetjük, hogy ez jellemezte a belső reakció elhárítását végző osztály tevékenységét is. Ezt alátámasztja Komornik visszaemlékezéseken alapuló előadása, mely szerint a „titkos” állománya részt vett – többek között – a december 4-ei nőtüntetés feloszlásában, a Thököly úton szovjet katonákat lelövő fegyveres elfogásában, emellett preventív őrizetbe vételi akciókban, fegyveres bujkálók elfogásában, titkos fegyverraktárak felszámolásában, valamint különböző sportrendezvények biztosításában. Komornik nagy jelentőségűnek tartotta az 1940-es évek kommunistaellenes nyomozásaiban részt vevő rendőrök és csendőrök felkutatását is.²⁶ Egy konkrét esetről is tudomásunk van: Földes György osztályvezető – önéletrajzának tanúsága szerint – 1956. december 5-én „az ellenforradalmárok elleni operatív akció közben” megsebesült. Néhány évvel később keletkezett minősítésében úgy fogalmaztak, hogy az akció végrehajtása során „az ellenforradalmi tömeg meglincselésétől a szovjet egységek és karhatalmi alakulataink az utolsó pillanatban mentették meg.”²⁷

Miután november 4-e után az állomány fő feladata az „ellenforradalmárok” elleni hajsza, illetve az október 23-a után elkövetett cselekmények felderítése volt, az osztálynak a forradalom előtti államvédelmi időkből örökölt alapvető munkamódszerére, a hálózati felderítésre kisebb erőt tudtak fordítani. Mátyás László december 17-ei jelentése az osztály tevékenységéről szólva szinte kizárólag az ügynökökkel való kapcsolatfelvétel nehézségeiről számolt be. Eszerint december közepéig 60 hálózati személlyel sikerült kontaktust teremteni, ám a hatékony munkavégzéshez további 150 ügynök újbóli bevonására lett volna szükség. Az általuk szerzett információk alapján így is 127 személyt vettek őrizetbe, és több, ifjúsági és tudományos területen működő ellenséges szervezkedést tartottak feldolgozás alatt, továbbá hálózati kutatómunkát végeztek „az illegalitásban lévő horthysta ellenforradalmi elemek” körében.²⁸ 1957 elejére viszont már a korábbi ügynökök 80%-ával sikerült felvenni a kapcsolatot, emellett jelentős számú új hálózati személyt (15 ügynököt és 10 informátort) is sikerült beszervezniük, elsősorban az egyetemeken. Ezek segítségével több szervezkedést derítettek fel, illetve tartottak feldolgozás alatt (pl. Ifjúsági Párt, Mannó Sándor és társai,²⁹ „jobboldali” szociáldemokraták szervezkedése).³⁰

A belsőreakció-elhárító munkában – az „ellenforradalmi” ügyek felderítésének lassú lezárulásával párhuzamosan – a hangsúly 1957 második felétől egyre inkább az ügynöki operatív munkára helyeződött.³¹ A „normál” munkavégzésre való áttérés a gyakorlatban egyet jelentett az államvédelmi módszerekhez való visszatéréssel. A Politikai Nyomozó Főosztály 1957. március 15-éig végzett munkájáról szóló beszámoló egyértelműen fogalmaz: „Március 15-ével nyílt összeütközéseink az ellenséggel véget értek. Az eredmények mellett világossá vált az is, hogy az ellenség fő irányító központjaiba éppen az operatív munka gyengesége miatt nem tudunk behatolni. Az ellenség fő vezetőinek jelentős részét nem sikerült leleplezni és ártalmatlanná tenni. Ezeket az ellenség kivonta csapásaink alól. Az operatív munka jelentősége éppen ezért rendkívüli mértékben megnövekedett. A politikai osztály feladatait az új helyzet körülményei szabják meg, és követelőően előírják az államvédelmi munka korábban kialakult formáinak az előtérbe állítását.”³²

Az osztály és vezetői³³

A belső reakció elleni osztály – mint az a 0082. számú parancsból és Mátyás László december 17-i jelentéséből kiderül – legkésőbb december első felében már hivatalosan is

az ORFK II. Főosztály III. Osztályaként működött. (Ennek ellenére előfordult, hogy hivatalos dokumentumon a „BM Politikai Nyomozati Főosztálya” szerepelt.)³⁴ Az iratokban általában a II/3. Osztály megjelölést használták – egészen 1957. április végéig.³⁵ A főosztály szervezeti felépítésére vonatkozó, 1957 januárjában született javaslatban a belső reakció elhárítását végző részleg az 1. számot kapta.³⁶ Arra, hogy ezt a valóságba is átültették volna, jelenlegi ismereteim szerint mindössze a „c” alosztály néhány jelentése tanúskodik: 1957. március 2-án még II/3-c, március 7-én és 8-án már II/1-c, míg március 12-től kezdődően ismét II/3-c alosztályjelölés szerepel a jelentések fejlécein.³⁷

A politikai rendőrség (és általában az egész belügyi és rendőri apparátus) szervezetének megszilárdulását jelzi a BM központi szerveinek felépítését szabályozó parancs elfogadása 1957 áprilisában. Ez a Politikai Nyomozó Főosztályt a BM II. Főosztályaként sorolta be.³⁸ A parancs szerint a főosztály 13 osztályból állt, ezek megnevezését azonban nem közölte. Az új felépítésnek megfelelő elnevezéseket és számozást egy hónap múlva szabályozták: ebben a parancsban már 14 osztály szerepelt, köztük 5-ös számmal a „Belső reakció elleni harc osztály”.³⁹ Ez a szervezet 1962. augusztus 15-ig állt fenn, amikor az állambiztonsági szervezetet a BM III. Főcsoportfőnökségévé szervezték. Ezen belül jött létre a korábbi II/5. és II/6. Osztályból a III/III. (Belső Reakció és Szabotázselhárító) Csoportfőnökség. Ennek 1962. decemberi átszervezéséig a III/III-1., azaz a Belső Reakció Elhárító Osztály felépítése egy az egyben megfelelt a II/5-nek.

A forradalom előtti 114 fővel szemben Földes Györgynek az átszervezésre tett javaslatának megírása idején, 1956. december 15-én az osztályon 43 fő dolgozott (ebből 32 operatív munkatárs). Az előterjesztés – a széttagoltság felszámolásának címén – elsősorban a Budapesti Rendőr-főkapitányságon (BRFK) működő belső reakció elhárító alosztály gyengítésére és a központi osztály létszámának emelésére irányult. Az elképzelés szerint a 73 főre duzzasztott szervezeti egységet az osztályvezető és két helyettese irányítaná. A tulajdonképpeni operatív munkát végző állomány négy alosztályban dolgozna (az „a”-ban 11, a „b”-ben 14, a „c”-ben 12, míg a „d”-ben 15 fő). Munkájukat 8 (vonalanként 2–2) nyílt állományú operatív tiszt egészítené ki, emellett a röpcédulák és a névtelen levelek felkutatását végző csoportba 6 fő tartozna, míg 4 fő adminisztrációs feladatokat látna el.⁴⁰

Mint láttuk, a belügyminiszter 0082-es számú parancsa november 15-i dátummal – ám biztos, hogy leghamarabb decemberben – 63 főt nevezett ki az osztály ún. titkos állományába.⁴¹ Az 1957. május 5-i állapotok szerint a BM II/5. Osztály tényleges létszáma 146 volt, ebből 24 vezető (csoportvezetőikig bezárólag), 109 operatív beosztott és 13 adminisztrátor.⁴² Ugyanakkor a főosztály szervezeti felépítéséről 1957 augusztusában készített táblázat szerint a – 6 alosztályból, 1 csoportból és a titkárságból álló, 1 osztályvezető és 2 helyettes által irányított – belső reakció elhárító osztály 130 fős létszámmal szerepel.⁴³ Könnyen lehet, hogy az ábra csak egy tervezett felépítést mutat (erre később még visszatérek), a létszámadatok azonban valósnak tűnnek, ugyanis az osztály vezetőjének javaslatára 1957 szeptemberében a szervezeti egység létszámát 16 fővel 146 főre emelték.⁴⁴ Egy későbbi kimutatás szerint a BM II/5. Osztályon dolgozók száma az 1957. júniusi és decemberi 146-ról 1958-ban 157-re nőtt, ám ez a szám 1959 márciusában ismét csak 147 volt.⁴⁵ 1959 közepére a más szervektől átvett feladatok következtében az osztály létszáma 147-ről 181 főre nőtt.⁴⁶

Az osztály első vezetője – mint arról fentebb már szó esett – Földes György volt. Földes 1947 óta dolgozott az államvédelemnél, legkésőbb 1949-től a klerikálisreakció-elhárítás vonalán, és 1951-től (rövid megszakítással) a területtel foglalkozó szervezeti egységet (1956. október 3-ától osztályt) vezette. A belső reakció elhárító osztály újjászervezése minden bizonnyal az ő vezetésével történt, és annak első osztályvezetője volt, bár – mint említettem – a kinevezéséről nem maradt fenn parancs. Személyi adatlapja szerint 1957-ig töltötte be ezt a tisztséget, január 1-től osztályvezető-helyettesként működött. Egy 1959 októberében kelt paranccsal, de 1958. márciusi hatállyal áthelyezték a Hírszerző Osztályra, ám feltehetően már előtte sem a belsőreakció-elhárításnál dolgozott. Szalma József vizsgálati osztályvezető ugyanis 1958 januárjában a Nagy Imre és társai ügyében bízta meg feladatok elvégzésével.⁴⁷

Miután Földes kinevezésének körülményei nem ismertek, így voltaképpen az osztály vezetésére vonatkozó első hivatalos intézkedés a belügyminiszter I. helyettesének 1957. január 1-jére datált 0042. számú parancsa, amely az ORFK III. Osztályának vezetőjévé Radványi Kálmánt, helyettesévé pedig Földes Györgyöt tette meg.⁴⁸ Nem lehet tudni, hogy Radványi mikor került a politikai rendőrséghez, de biztos, hogy 1951-ben már a belsőreakció-elhárításnál dolgozott. Az 1953-as „egyesítést” követően a BM IV. Osztályának helyettes vezetője lett. 1955 decemberétől osztályvezetőként, 1956. október 3-ától főosztályvezetőként irányította a belsőreakció-elhárítás munkáját a forradalom kitöréséig. 1957 januárjában tehát a terület korábbi irányítója vette át az osztály vezetését, ám nem sokáig maradt ebben a pozícióban, ugyanis 1957. április 19-én felmentették, és osztályvezető-helyettesnek nevezték ki. Valamivel több, mint egy hónap múlva azonban innen is távozott, és a hírszerzés helyettes vezetője lett. (1962. augusztusi leszereléséig ezen a területen dolgozott.)

Radványi utóda az osztályvezetői székben Hollós Ervin lett, aki a korábbi vezetőktől eltérően nem az államvédelmi szervektől érkezett. Az illegális kommunista múlttal rendelkező Hollós 1945-től a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) budapesti titkáraként, 1946-tól a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) ifjúsági titkáraként tevékenykedett. A kétéves pártfőiskola elvégzése után a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) Központi Vezetőségének titkára lett, mely pozíciót a forradalom kitöréséig betöltötte. 1956 novemberében került a politikai rendőrséghez, szolgálati adatlapja szerint egy „speciális feladat megoldására”. 1957. április 15-én, majd az új szervezeti felépítés életbelépése nyomán 1957. május 3-án nevezték ki a BM II/5. Osztály vezetőjének.⁴⁹ Pozíciójából 1962. július 10-én mentették fel a Művelődésügyi Minisztériumba való áthelyezésével.⁵⁰ A hátralévő bő egy hónapban Geréb Sándor megbízott osztályvezető állt a szervezeti egység élén.⁵¹

Az osztályvezető munkáját kezdetben egy helyettes, Csere Lajos segítette. A 0082. számú parancs ugyan alosztályvezetőként nevezi meg, önéletrajzában azt írja, hogy 1956 novemberétől osztályvezető-helyettesként működött. A személyzeti anyagában található 1957. május 7-i kinevezési javaslatban szintén az szerepel, hogy november 4-e után osztályvezető-helyettes volt.⁵² Csere Lajos 1946-ban lett a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályán őrszemes, ám fiatal kora miatt még ebben az évben leszerelték. 1949 elején visszakerült az államvédelemhez. 1953-tól dolgozott a belsőreakció-elhárításnál, először alosztályvezetőként, majd 1955 júniusától osztályvezető- (1956. október elejétől főosztályvezető-) helyettesként. Az osztályvezető-helyettesi tisztséget 1960. január 5-éig töltötte be, amikor elbocsátották, mert hivatali titkokról illetékteleneknek beszélt, és esetenként nem a beosztásához méltó magatartást tanúsított.⁵³

Később Földes György is helyettes lett, legalábbis hivatalosan, ugyanis feltehetően már 1957 elejétől előbb a vizsgálati, majd a hírszerző osztályon dolgozott (utóbbihoz egy 1959-es parancs helyezte 1958. márciusi hatállyal). 1957 tavaszától tehát két osztályvezető-helyettes működött, Csere mellett április-májusban Radványi, majd június 4-étől Komornik Vilmos. Komornik Hollóshoz hasonlóan külsősnek számított, hiszen hosszú ideig a pártközpont szervezési osztályán dolgozott, majd 1954-től az MDP Pártfőiskola tanulmányi osztályát vezette egészen a forradalomig. Novemberben került a politikai rendőrséghez, ahol előbb az ipari és közlekedési szabotázselhárító osztály vezető-helyettese volt, majd 1957. júniustól 1961. november 15-ig a II/5. Osztálynál viselt hasonló tisztséget. Ezt követően a hírszerzéshez került, ahol rövid időn belül osztályvezető majd 1962 augusztusától csoportfőnök lett.

1959 februárjától újabb osztályvezető-helyettest neveztek ki Geréb Sándor személyében. Geréb Komornikhoz hasonlóan a pártfőiskolán tanított, 1955-től tanszékvezető-helyettes is volt. 1957. november 4-e után jelentkezett a karhatalomba, innen került 1957 elején a belsőreakció-elhárításhoz. Itt rövid időn belül csoportvezető, majd alosztályvezető-helyettes, később pedig az osztály helyettes vezetője lett. Ezt a tisztséget az osztály fennállásáig megőrizte, sőt utána is, majd az 1962. decemberi átszervezést követően osztályvezetőnek nevezték ki, míg karrierje végén csoportfőnök-helyettesként ment nyugdíjba.

Ezt követően két változás történt az osztályvezető-helyettesek személyében: 1959. november 19-én Harangozó Szilvesztert, 1961. november 1-jén pedig Kovács Istvánt nevezték ki. Előbbi (a hivatalosan csak másfél hónap múlva felmentett) Csere Lajos, utóbbi Komornik Vilmos helyét foglalta el. (Harangozó és Kovács előzőleg alosztályvezetők is voltak, korábbi életútjukról ezért lentebb ejtek szót.) Geréb és Harangozó 1962. augusztus 15-e után átalakított szervezeti keretek között is a helyén maradt, Kovács azonban nemcsak a tisztségétől, hanem a politikai rendőrségtől is megvált.

Az osztály szervezeti egységei és vezetőik

Földes György fentebb már említett jelentése arról tájékoztat, hogy az osztály a forradalom előtti időszak gyakorlatát folytatva négy „alapvető területen”, így a volt jobboldali pártok, a horthysta katonatisztek és erőszakszervek, a klerikális reakció, valamint a tudományos, kulturális és ideológiai területen működő ellenséges elemek vonalán kezdte meg, pontosabban folytatta az elhárító munkát. A forradalom előtt ezeknek az elhárítási területeknek megfelelően négy osztály működött, így novembertől lényegében az államvédelmi időszak szervezete éledt újra. A javaslat ugyanis a titkos, azaz a tulajdonképpeni operatív munkát végző állományt a négy elhárítási vonalnak megfelelően megszervezett négy alosztályba sorolta. Ehhez jött vonalanként két-két nyílt állományú, a feldolgozó munkát végző tiszt. Az alosztályokon kívül a javaslat említ egy, a röpcédulák és névtelen levelek szerzőinek, terjesztőinek felkutatását végző csoportot, míg négy fő adminisztrációs feladatot látna el. Az elképzelés szerint az osztályvezető munkáját két helyettes segítené.⁵⁴

Arra nincsenek források, hogy az osztály felépítése pontosan követte volna a javaslatban foglaltakat, ám könnyen elképzelhető, hogy a *de facto* létező négy alosztályt Földes előterjesztésének nyomán hozta létre *de jure* a Tömpe István által jegyzett 0082. számú parancs, amely így visszamenőlegesen legalizálta az osztály szervezetét és működését. (Mint láttuk, Csere Lajos tévesen volt alosztályvezetőként megnevezve.) A parancsban megjelölt alosztályvezetők (Agócs István, Czvetkovics László, Berényi István és Harangozó Szilveszter), valamint két csoportvezető (Mester András és Stengl Károly) szintén többéves államvédelmi szolgálati múlttal rendelkezett, mind a hatan legkésőbb 1950-től az ÁVH-nál dolgoztak, és az „egyesített” BM-ben már a belsőreakció-elhárítás területén tevékenykedtek valamilyen alsóbb vezetői beosztásban. Habár a pozíciókat tekintve az állandóságot – az egész szervezeti egység helyettes vezetőjeként – egyedül Csere Lajos képviselte, ám még így is elmondható, hogy a november 4-e után újjászerveződő osztály (legalábbis a vezetést tekintve) teljes személyi folytonosságot mutatott a forradalom előtt ezt a feladatot ellátó szervezeti egységgel.

A rendelkezésre álló információk alapján Harangozó Szilveszterről és Berényi Istvánról teljes bizonyossággal megállapítható, hogy az újjáalakulást követő első hónapokban mely szervezeti egységeket vezették. Harangozó a II/3-d, vagyis az ideológiai, kulturális és tudományos területen lévő reakció elleni elhárító,⁵⁵ míg Berényi a II/3-c, azaz az egyházi reakcióval foglalkozó alosztályt vezette.⁵⁶ A kinevezetteknek a parancsban lévő sorrendje, továbbá a későbbi időszakra vonatkozó adatok alapján persze az is biztosnak tűnik, hogy Agócs István volt az „a” (a volt jobboldali pártok tagjai elleni elhárítást végző) alosztály vezetője. Czvetkovics László számára „maradna” a „b” (a horthysta erőszakszervezetek és fegyveres testületek tagjaival foglalkozó) alosztály, a dolog azonban nem ilyen egyszerű. Czvetkovics önéletrajza szerint ő 1957 elején került vissza az újból megalakuló osztályra alosztályvezetőként. Az által vezetett részleg azonban biztosan nem a fenti volt, mert, mint írja, a vizsgálati osztályra történt vezénylése közben, távollétében kapta meg új alosztályként a horthysta erőszakszervek volt tagjaival foglalkozó szervet (amelyet 1958 közepén tudott ténylegesen is átvenni).⁵⁷

A 0082-es számú parancs által említett két csoportvezetőről források hiányában nem lehet megállapítani, hogy egységeik mivel foglalkoztak. Lehetséges, hogy az egyik a Földes György javaslatában szereplő, a röpcédulák és névtelen levelek felderítésével foglalkozó csoport volt, míg a másik a Komornik Vilmos idézett előadásában említett részleggel lehetett azonos, amely – az osztály működésében új elemként, a helyzethez

igazodva – a fegyveres csoportokat és fegyverrejtegetőket kutatta fel. Ezek azonban pusztán találgatások. Mindenesetre Mester András önéletrajza szerint 1957 februárjában a horthysta erőszakszervezetek volt tagjai ellen dolgozó alosztályra került vezető-helyettesnek,⁵⁸ míg ugyanebben az időben Stengl Károly már a II/3-a (azaz a jobboldali pártok elleni elhárító) alosztályon dolgozott.⁵⁹

Az újjászerveződő belső reakció elleni osztály tehát a forradalom előtti felépítésnek megfelelően négy alosztállyal kezdte meg a működését. A különböző jobboldali (értsd: nem kommunista) pártok volt tagjai elleni elhárítással az „a” jelű alosztály foglalkozott. Vezetője ebben az időszakban mindvégig Agócs István volt. Ő a szegedi rendőrségtől került 1948 szeptemberében a BM ÁVH Szegedi Osztályához, majd az államvédelem központi szerveinél szolgált. 1953 júniusában a Tanulmányi Osztályról helyezték át a belsőreakció-elhárításhoz, ahol csoportvezető, majd alosztályvezető lett. Ezt a pozícióját megőrizte a forradalom után is, egészen 1966-ig, amikor a BM III/III-3., azaz a horthysta erőszakszervek, volt fasiszta és polgári pártok, politikai elítéltek, ellenforradalmárok, aktív ellenséges személyek elhárítását végző osztály élére nevezték ki. Agócs később a BRFK politikai nyomozó szervéhez került, és állambiztonsági főkapitány-helyettesként ment nyugdíjba 1988-ban.

A horthysta erőszakszervezetek volt tagjai ellen dolgozó, „b” jelű alosztály vezetése személyi értelemben már távolról sem volt olyan stabil, mint az előzőé. Az első vezetője (legalábbis formálisan) Czvetkovics László lehetett, ám fentebb láthattuk, hogy erősen kétséges, hogy ténylegesen is betöltötte-e ezt a posztot. 1957 január 1-jei hatállyal Várad Ernőt nevezték ki alosztályvezetőnek. Ő szintén régi államvédelmis múlttal rendelkezett, 1945-től dolgozott a politikai rendőrségen. 1949-től 1952-ig, ismeretlen okból történt leszereléséig a belsőreakció-elhárításnál alosztályvezetőként dolgozott. Ezt követően a Magyar Optikai Művekben volt villanyszerelő és művezető. 1956. október 23–26. között a gyár fegyveres gyárőrségében teljesített szolgálatot, majd állítása szerint bujkálni kényszerült. Várad csak pár hónapig vezette az alosztályt, ugyanis anyagi jellegű visszaélések miatt 1957. november végén elbocsátották, és később – társadalmi tulajdon sérelmére, bünszövetkezetben elkövetett csalás és szolgálati hatalommal való visszaélés büntetében – tíz hónap börtönre ítélték, melynek végrehajtását három év próbaidőre felfüggesztették.⁶⁰

Utóda Czvetkovics László lett, aki azonban, mint arról már szó volt, a vizsgálati osztályra való vezénylése miatt⁶¹ csak 1958 közepén tudta ténylegesen átvenni az alosztály vezetését. Ő 1950-ben került az ÁVH-hoz, és kezdettől fogva a belső reakció elleni „harcot” folytató osztályon teljesített szolgálatot, ahol 1953-tól töltött be alosztályvezető-helyettesi tisztséget. 1959 novemberében a jó nyelvtudással rendelkező Czvetkovicsot a hírszerzéshez helyezték át. (Az időközben Csordásra magyarosított Czvetkovics innen ment nyugdíjba 1985-ben.)

A II/5-b alosztály új vezetője Mester András lett, aki 1945-től dolgozott a politikai rendőrségen, 1949-től a belsőreakció-elhárítás területén, 1951-től pedig a horthysta erőszakszervek vonalán. 1953-tól többször is betöltött vezető posztot, ám a forradalmat operatív titkárként érte meg. A forradalom leverése után, mint láttuk, csoportvezetőnek, majd önéletrajza szerint 1957 elején alosztályvezető-helyettesnek nevezték ki. A Várad Ernő elleni ügyben azonban fegyelmileg őt is leváltották, és 1958-ban a vizsgálati osztályra vezényelték, ahol a kommunistaellenes nyomozásokban részt vevő csendőrök, rendőrdetektívek és VKF/2-esek elleni feldolgozó munkát végző csoportot irányította. Munkáját olyan jól látta el, hogy fegyelmi büntetését törölték, 1959 őszén pedig előbb csoportvezetőnek, majd alosztályvezetőnek nevezték ki. Két évig állt a részleg élén, amikor is helyettese által elkövetett szabálytalanságok és a kötelező ellenőrzés elmulasztása miatt leváltották, és a II/6. (Ipari Szabotázselhárító) Osztályra helyezték át.

Utódja az alosztály addigi vezető-helyettese, Bodrogi László lett. Ő pártvonalon került az ÁVH-hoz 1951-ben, ahol 1956-ig az MDP ÁVH, illetve BM Bizottságán dolgozott. Szolgálati adatlapja szerint 1956. október elején került a IV/2. Osztályra alosztályvezetőnek és osztályvezető-helyettesnek. A forradalom leverése után főoperatív beosztott lett (közben 1957–58-ban egyéves operatív iskolát végzett a Szovjetunióban), majd 1959-ben a II/5-a alosztály helyettes vezetőjének nevezték ki. 1961. november 1-

jétől állt a II/5-b osztály élén. Bodrogi ebben a pozícióban maradt a csoportfőnökségek létrehozása után is. Később a III. Főcsoportfőnökség Titkárságán, majd a III/II. Csoportfőnökségen dolgozott, és a csoportfőnök I. helyetteseként nyugdíjazták 1984-ben.

A „c” jelű osztály végezte a klerikális reakció elleni elhárítást.⁶² Az osztályvezetői posztot – az „a” osztályhoz hasonlóan – a vizsgált időszakban mindvégig ugyanaz a személy, Berényi István töltötte be. Berényi 1947-től szolgált a kormányőrségnél, majd 1956 nyarán a belsőreakció-elhárításhoz helyezték osztályvezetőnek. Az egyházak elleni munkát végző osztályt 1956 novemberétől vezette egészen az osztály megszűnéséig, sőt a III/III. Csoportfőnökségen is 1963-ig. Ekkor a hírszerzéshez került, majd 1981-től a BM Műszaki Tanfolyamának parancsnoka lett, és ebből a tisztségből ment nyugdíjba.

A negyedik osztály az ideológiai, kulturális és tudományos területen támadó ellenséggel foglalkozott. Ezt a szervezeti egységet 1956 végén még „d”-vel jelölték, ám ez 1957 elején (pontosan nem meghatározható időben) „e”-re módosult. Az osztály első vezetője Harangozó Szilveszter volt. Ő 1949-től szolgált különböző vidéki államvédelmi szerveknél, majd 1951-ben a központba került, előbb az Ellenőrzési Osztályra, majd 1952 szeptemberében az ÁVH Titkárságának vezetője lett. 1953. májusi felmentését követően egy ideig továbbra is itt dolgozott, majd 1954-ben a belsőreakció-elhárításhoz került, ahol a forradalomig csoportvezetői tisztséget ért el. A II/5-e osztályt 1959 novemberéig vezette, amikor osztályvezető-helyettesnek nevezték ki. Ezt a tisztséget 1962. augusztus 15-e után is megőrizte, később az elhárítási területet osztályvezetőként irányította. Harangozó nagy karriert futott be nemcsak a belső reakció elhárításnál, hanem az egész állambiztonsági szervezetnél: 1970-től III/III. csoportfőnök, 1985-től pedig III. főcsoportfőnök, állambiztonsági miniszterhelyettes volt 1989-es nyugdíjazásáig.⁶³

A II/5-e osztályvezetői székben utóda Sándor György lett. Sándor nem rendelkezett államvédelmi szolgálati múlttal: előbb pártfunkcionárius volt, majd az Élelmiszeriparban töltött be vezető pozíciókat. 1952-től a forradalom kitöréséig az Élelmiszeripari Minisztérium Tejipari Igazgatóságának az élén állt. A forradalom után rövid ideig a Közellátási Kormánybiztosságon dolgozott, majd a volt funkcionáriusok által alakított bőrdíszmű szövetség, a Páris Ktsz alkalmazottja, később elnöke lett. 1957 októberében került a politikai rendőrségre, a BM II/5-e osztályra, ahol előbb főoperatív beosztott, 1959. márciustól osztályvezető-helyettes volt. Az osztályvezetői tisztséget 1959 novemberétől egészen 1966-ig töltötte be.

A négy, államvédelmi időkből „örökölt” osztály mellett az aktuális helyzetnek megfelelően új szervezeti egységeket is létrehoztak. Mint láttuk, két új csoportot már november–december folyamán felállítottak. Ezek közül az egyik a névtelen levelek és röpcédulák szerzőinek és terjesztőinek felkutatásával foglalkozott. Ezt 1957 elején, pontosan nem megállapítható időpontban – „d” jelű – osztállyá szervezték (a kulturális és tudományos vonallal foglalkozó részleg jelzése ekkor változott meg). A röpcédula-elhárítás helyzetéről írott 1957. decemberi jelentés szerint az osztály a tényleges felderítő és elhárító munkát csak márciusban kezdte meg.⁶⁴ Első vezetője Kovács István volt, aki már 1945-től a politikai rendőrség alkalmazásában állt. Különböző vezető posztokat töltött be egészen 1950. szeptember 16-áig, amikor a Szűcs Ernő-ügyben letartóztatták,⁶⁵ és 1951 elején „demokráciaellenes tevékenység” miatt internálták. Innen 1953. szeptember 1-jén amnesztiával szabadult (és egy építőipari szövetségnél helyezkedett el fődiszpécserként), majd 1954 júniusában rehabilitálták.⁶⁶ Az államvédelemhez is visszavették, szolgálati adatlapja szerint osztályvezetőnek. 1956 augusztusában azonban a Rajk-ügy felülvizsgálatával összefüggésben (annak idején részt vett Rajk László verésében) ismét elbocsátották, és a BM a Központi Fizikai Kutatóintézethez (KFKI) helyezte. Saját állítása szerint november 4-e után többször is jelentkezett a politikai rendőrségre, ám a Rajk-ügyben játszott szerepe miatt sokáig elutasították, és csak 1957 februárjában vették vissza. Ettől kezdve vezette a röpcédulázásokkal foglalkozó osztályt, ám egy év elteltével a hírszerzéshez került, ahol rövidesen osztályvezető-helyettes lett. 1961. november 1-jén visszatért a II/5. Osztályra, ahol szintén az osztályvezető egyik helyettesének a feladatait látta el 1962.

augusztus 15-éig, azaz a csoportfőnökségi rendszer felállításáig. Ekkor a polgári életbe történő áthelyezéssel leszerelték.

A II/5-d alosztály vezetését 1958. február 1-jén Juhász László vette át (bár a kinevezését tartalmazó parancs csak júniusban született meg). Juhász a forradalom előtt a katonai elhárításnál töltött be vezető posztokat. 1956. november 4-e után karhatalmista lett, majd a politikai nyomozó főosztályra került. 1957. februártól vagy márciustól a belsőreakció-elhárítás „d” alosztályán dolgozott főoperatív beosztottként (adatlapja szerint alosztályvezető-helyettes is volt). Juhász 1959 októberéig állt az alosztály élén, ekkor leváltották, és kis idő múlva a II/5-a alosztályra helyezték főoperatív beosztottnak. Utóda a II/5-g alosztály addigi vezetője, Csikós Sándor lett. (Korábbi életútjáról lentebb szólok.) Ő a csoportfőnökségi átszervezést követően is, egészen 1966-ig vezette az alosztályt.

A forradalom leverése után létrehozott másik új szervezeti egység az „ellenforradalmárok” körözését és felkutatását végző csoport volt. A megalakítás pontos dátumát nem ismerjük, ám biztos, hogy vezetőjének 1957. február 16-án Csikós Sándort nevezték ki. (A parancs szerint a kutatócsoport a II. Főosztályon, Csikós szolgálati adatlapja szerint a Belső Reakció Elhárító Osztályon belül működött.) Csikós szintén a régi államvédelmi garnitúrához tartozott, 1945-től a politikai rendőrség legkülönbözőbb területein (ifjúsági vonal, kémelhárítás, katonai elhárítás) szolgált, a forradalom előtt a Belső Karhatalom Elhárító Osztályát vezette. A forradalom eltiprása után a Forradalmi Karhatalmi Ezreden keresztül jutott a kutatócsoport élére. A csoportot 1958. január végén II/5-g alosztállyá alakították, amelynek a vezetője Csikós maradt egészen 1959 októberéig, amikor a II/5-d alosztály élére nevezték ki.

A II/5-g alosztály vezetését előbb ideiglenes megbízással, majd 1960 augusztusától véglegesen kinevezve Tölgyesi László vette át. Tölgyesi 1950-től szolgált az ÁVH-nál a belsőreakció-elhárítás vonalán (de megfordult a Tanulmányi Osztályon is), majd 1952 végétől az ÁVH (majd a BM) pártbizottságának függetlenített politikai munkatársa lett. 1956-ban a közlekedési elhárításhoz került. A forradalom után – Csikóshoz hasonlóan – a karhatalmi szolgálaton át került a kutatócsoporthoz 1957. február közepén. Tölgyesi 1961. november 1-jéig vezette az alosztályt, amikor leváltották, és a II/5-f alosztályra helyezték főoperatív beosztottnak. (Fél év elteltével visszakerült a „g” alosztályra tájékoztató tisztnek, és itt dolgozott 1963. júliusi leszereléséig.)

Tölgyesitől Hermann István vette át az alosztály vezetését. Hermann 1946-tól szolgált a politikai rendőrségen, megfordult a belsőreakció-elhárításnál is, a forradalom előtt azonban (1954-től) a BM Ellenőrzési Főosztályán dolgozott. A karhatalmi szolgálat után 1957. január 1-jén került a Politikai Nyomozó Főosztályra. Itt az Elnöki Osztályra majd a Titkárságra osztották be, míg 1959 októberében a II/5-c alosztályra került főoperatív beosztottnak. Innen nevezték ki a II/5-g alosztály vezetőjének. Ezt a tisztséget csak fél évig töltötte be, ugyanis 1962. május 15-én a Vizsgálati Osztály Börtönelhárító alosztályának a vezetésével bízták meg, mely poszton 1969-es nyugdíjazásáig maradt. Az alosztály további vezetőiről nincs tudomásom, valószínű, hogy – az 1956 utáni megtorlás lezárultával – a szervezeti egység is megszűnt.

A forradalom előtti szervezeti struktúrához képest új egységként jött létre valamikor 1957 elején az ifjúság és a sport területén történő elhárítással foglalkozó alosztály. Első ismert vezetője Zalai Emil volt. Zalai különböző ifjúsági szervezetekben vállalt tisztségei után 1949–1952 között az Oktatásügyi Minisztériumban dolgozott, majd 1954-ig az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (ELTE BTK) Lenin Intézetének igazgató-helyettese volt. Ezt követően az MDP Győr–Sopron Megyei Bizottságának agitprop osztályát vezette 1956-ig. A forradalom alatt részt vett a győri pártház védelmében, majd október 28-án a megyei pártbizottság többi tagjával Pozsonyba menekült. November 4-én visszatért, és a győri rádiónál helyezkedett el, ám ott nem voltak hajlandóak együtt dolgozni vele, ezért Budapestre ment. Itt a pártközpont küldte a BM-be, ahol a Politikai Nyomozó Főosztály vezetője, Mátyás László mellé került referensnek, majd a tájékoztatási alosztályon töltött be a szolgálati adatlapja szerint csoportvezetői, önéletrajza szerint alosztályvezetői posztot. 1957 márciusában nevezték ki a belső reakció elleni elhárításhoz főoperatív beosztottnak. A II/5-f alosztály vezetését

1957. november 1-jén vette át, és megtartotta a vizsgált időszak végéig, sőt azontúl is egészen 1966-ig. Az alosztályvezetői teendőket csupán ideiglenesen adta át egy évre, amikor az 1960–61-es tanévben az ELTE-n befejezte több évvel korábban megkezdett tanulmányait, és történelemtanári diplomát szerzett.

A megbízott alosztályvezető, Porteleki László Zalaival ellentétben régi ávós volt. 1952-ben építésvezetőként, bizalmas építkezések felügyelőjeként került az ÁVH-hoz. 1954 novemberétől dolgozott a belsőreakció-elhárításnál. 1956. november 7-étől az I. Forradalmi Karhatalmi Ezredben szolgált, és önéletrajza szerint 1957 januárjában került vissza az osztályra, ahol májusban lett az egyetemekkel foglalkozó csoport vezetője. 1959-ben, az egyéves szovjetunióbeli operatív iskola elvégzése után nem sokkal alosztályvezető-helyettesnek nevezték ki. 1960. október 1-jétől 1961. július 15-éig látta el ideiglenes jelleggel az alosztályvezetői teendőket. Önéletrajza szerint ezután nem sokkal a II/5-c alosztály helyettes vezetője lett. 1967-ben, az Idegen Nyelvi Főiskola elvégzése után a III/II. Csoportfőnökségre került, majd 1971-től a Rendőrtiszti Főiskola állambiztonsági tanszékének oktatója lett.

A Radványi Kálmán és Földes György személyével kapcsolatban már említett 0042. számú parancs 1957. január 1-jével egy alosztályvezetőt is kinevezett Sin Sándor személyében.⁶⁷ Sin 1945-től szolgált a politikai rendőrségnél, 1953-tól titokvédelmi területen (közben néhány hónapig a Dzerzsinszkij Tiszti Iskola politikai tanszékvezetője volt). A szintén BM-dolgozó feleségének önéletrajzából kiderül, hogy Sin Sándor a forradalom idején a „szovjet elvtársakkal” hagyta el a BM épületét, és velük is tért vissza november 4-e után. A fenti parancs szerint 1957 legelején került a belsőreakció-elhárító osztályra, ám nem sokáig dolgozott ezen a területen, ugyanis már 1957 májusában a BM II/7. (Mezőgazdasági Szabotázselhárító) Osztályra helyezték alosztályvezetőnek, illetve osztályvezető-helyettesnek. A 0042-es számú paranccsal kinevezett alosztályvezető, Vincze János előtte és utána is a mezőgazdasági elhárításban dolgozott, és Sinnel egy napon helyezték át a BM II/7. Osztályra. (Személyzeti anyaga szerint azonban ezelőtt hónapokig a vizsgálati osztályra volt vezényelve.)⁶⁸ Amennyiben a feltételezésem helytálló, akkor – miután az ORFK Politikai Nyomozó Főosztályán belül még nem létezett önálló mezőgazdasági szabotázselhárító osztály – a belsőreakció-elhárításban 1957. januártól pár hónapig, legfeljebb májusig működött egy mezőgazdasági elhárítással foglalkozó részleg. Hogyha a fenti paranccsal a II/3. Osztályra kinevezett 13 operatív beosztott és a 2 tolmács ide nyert besorolást, akkor az alosztály – a vezetőkkel együtt – 17 fővel működött. A tolmácsok kinevezése egyértelműen a szovjet tanácsadók jelenlétére enged következtetni.

A BM Politikai Nyomozó Főosztály felépítéséről 1957 augusztusában készített táblázat a Belső Reakció Elhárító Osztályon belül feltüntet egy „Szocdem alosztályt” is (nem tartalmaz viszont ifjúsági alosztályt). E szervezeti egység létrehozására vonatkozóan semmilyen más adatom nincs; könnyen elképzelhető, hogy felállítását csak tervezték (esetleg csak egészen rövid ideig működött), ugyanis a táblázatba utólag beleírták a különböző szervezeti egységek jelölését (ezek megfelelnek a fentebb ismertetettekkel), ám a szociáldemokraták elleni elhárító alosztály mellé semmilyen jelölés nem került („f” jelöléssel bekerült viszont az ifjúsági alosztály). Az 1957. évi munkáról szóló, 1958 januárjában keletkezett beszámoló szerint a szociáldemokrata vonal a II/5-a alosztályhoz tartozott.⁶⁹ Az említett táblázatban a Kutató csoport mellé a „g” betű, az utólag beírt Tájékoztató csoport mellé pedig a „h” jelzés került.⁷⁰ Az osztály létszámának emelésére tett 1957. szeptemberi javaslatban az alosztályok felsorolása és feladatai megegyeztek a fentivel, ám „g” jelzéssel a „nemzeti kommunizmus” propagáloinak feldolgozását végző csoport szerepelt, míg a Kutató és köröző csoport jelölése „h”, a Tájékoztató és értékelő csoporté pedig „i” volt.⁷¹

A „nemzeti kommunizmus” ellen dolgozó szervezeti egységről gyakorlatilag semmit sem tudunk, de a tájékoztató csoportról sem sokat. Gergely Istvánné (aki később a III/III. Csoportfőnökség Értékelő és Tájékoztató Alosztályát vezette) személyzeti anyaga szerint 1957 szeptemberében került a II/5. Osztály tájékoztatási csoportjához, és 1958 márciusában még ott dolgozott.⁷² A Tájékoztató és értékelő csoportnak egyetlen vezetője ismert, Izsák Sándor, akinek nem maradt fenn a személyi anyaga, így előéletét nem ismerjük. Az állományparancsok alapján csak az biztos, hogy 1957. február 15-től a

Politikai Nyomozó Főosztály tájékoztatási alosztályának a beosztottja volt, majd március 1-jén a belsőreakció elhárító osztályhoz került főoperatív beosztottként. Azt nem lehet tudni, hogy milyen területen kapott beosztást, csak az biztos, hogy 1957. októberben a II/5-a alosztályon dolgozott.⁷³ 1958 márciusában már a tájékoztatási csoportot vezette⁷⁴ (hogy pontosan mikortól, nem ismert). 1958 szeptemberében egyéves operatív iskolára küldték a Szovjetunióba, innen visszatérve a hírszerzéshez került, ahol 1968-ban bekövetkezett haláláig szolgált.

Az 1957. szeptemberi – jóváhagyott – javaslat melléklete tartalmazza a Belső Reakció Elhárító Osztály szervezeti felépítését: ennek, továbbá az 1958 januárjában keletkezett munkabeszámoló⁷⁵ alapján felvázolható a II/5. Osztály „konzolidált” szervezete, a különböző szervezeti egységek tevékenységi köre. Az osztály törzsét az osztályvezető és három helyettese alkotta. A titkárságon egy osztálytitkár, két fordító-tolmács, egy módszertani előadó és két adminisztrátor dolgozott.

A II/5-a alosztály a jobboldali pártok és szervezetek volt tagjai elleni elhárítást végezte. Az elhárító munka három vonalon folyt: „jobboldali” szociáldemokraták; a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt; fasiszta és más jobboldali pártok és szervezetek. (Figyelemmel kísérték ezek emigrációs tevékenységét is.) Az alosztály 1957 végén 18 fős állománnyal dolgozott, amely az alábbiak szerint oszlott meg: egy alosztályvezető, két csoportvezető (ebből az egyik az alosztályvezető-helyettesi feladatokat is ellátta), 13 operatív beosztott és két adminisztrátor.

A II/5-b alosztály feladata a volt horthysta erőszakos szervezetek egykori beosztottai, azaz katonatisztek, csendőrök, rendőrdetektívek, illetve ezek besúgóinak, továbbá a fegyveres szervezkedések tagjainak és – speciális, 1956 utáni tennivalóként – a huligánok tevékenységének az operatív, hálózati és nyomozati feldolgozása volt. Ezt a munkát 28 fős létszámmal végezték (egy alosztályvezető, a helyettese, három csoportvezető, 21 operatív beosztott és két adminisztrátor).

A II/5-c alosztály: a „klerikális reakció” elleni elhárítással foglalkozott, vagyis a különböző egyházak és felekezetek (római katolikus, református, evangélikus, zsidó), illetve a szektának bélyegzett protestáns kisegyházak (baptisták, adventisták, metodisták) megfigyelését, működésük ellenőrzését végezte. A szervezeti egység állományát 16 fő alkotta: az alosztályvezető, a vidéki területtel is foglalkozó helyettese, 2 csoportvezető, 10 beosztott és 2 adminisztrátor.

A II/5-d alosztály: névtelen levelek és ellenséges tartalmú röpcédulák szerzőit és terjesztőit kutatta fel. Az elhárító munkát 17 fő – az alosztályvezetőn és 2 csoportvezetőn (akik közül az egyik egyben alosztályvezető-helyettes is volt) kívül 12 operatív beosztott és egy írásszakértő, továbbá egy adminisztrátor – látta el.

Az idézett 1957. szeptemberi javaslat szerint a II/5-e alosztály az ideológiai, kulturális és tudományos területre „befurakodott” ellenséges személyek és csoportok elleni elhárítást végezte. Az alosztály munkájáról beszámoló jelentések⁷⁶ szerint azonban a szervezeti egység működési területe a kulturális és az ideológiai életre valamint az igazságügyben dolgozóakra terjedt ki. Ők figyelték meg az írókat, újságírókat, az ügyvédeket, ügyészeket és a bírókat, illetve szintén az alosztály feladata volt a „nemzeti kommunista mezben” jelentkező – „revizionistának” is nevezett – ellenséges tevékenység elhárítása és megelőzése. Ez utóbbi feladatot a szeptemberi javaslat melléklete szerint külön egység, a II/5-g csoport látta el, amelybe a csoportvezető és öt beosztott tartozott, míg a „d” alosztály állománya 24 fős volt (vezető, vezető-helyettes, három csoportvezető, 16 operatív munkatárs és három adminisztrátor). Feltételezhető, hogy 1958 januárjára az önálló csoportot az alosztályba integrálták. (Ennek közvetett bizonyítéka az osztály ügynökhálózatának nagyságát bemutató táblázat, amelyben „g” alosztály is szerepel.⁷⁷ Mint ismeretes, ezt 1958 januárjában a kutató-köröző csoportból szervezték meg; a jelölés mindenesetre arra utal, hogy ekkor már nem létezett a korábban „g”-vel jelölt szervezeti egység, azaz a nemzeti kommunizmust elhárító csoport.)

Az II/5-f alosztály 1957 szeptemberében (elvileg) ifjúsági és sportvonalon működő ellenség elleni elhárító munkát végzett, az alosztály tevékenységéről szóló jelentések alapján viszont a tevékenységi területe az ifjúságra, a középiskolák és az egyetemek tanulóira, hallgatóira és oktatóira, valamint a tudományos életre (itt kiemelt

jelentősége volt a Magyar Tudományos Akadémiának és a KFKI-nak), illetve a sportra terjedt ki. Az állományt az alosztályvezető, két csoportvezető (egyikük az alosztályvezető-helyettesi feladatokat is ellátta), 11 operatív beosztott és egy adminisztrátor, összesen tehát 15 fő alkotta.

1957-ben még a II/5-h csoport végezte a kutatást és a körözést, az év végén nyolc fővel (csoportvezető, öt operatív tisztt, egy fényképész és egy adminisztrátor). Mint arról már szó esett, a csoportot 1958 elején alosztállyá szervezték (Csikós Sándor csoportvezetőt 1958. január 29-ével nevezték ki alosztályvezetőnek). Láthattuk, hogy mint ilyen szerepel is az ekkoriban összeállított hálózati kimutatásokban, ám szöveges munkabeszámolójuk nem olvasható a belsőreakció-elhárítás tevékenységéről szóló négykötetes összeállításban.

Az osztályon a tájékoztató és értékelő munka a II/5-i csoport feladata volt, amely négy fővel (a csoportvezető mellett három beosztott) működött.

Nagyobb változásra 1959-ben került sor, amikor – a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottságának határozatának megfelelően – a Kormányórság kikerült a Politikai Nyomozó Főosztály kötelékéből, és a belügyminiszter I. helyettesének közvetlen alárendeltségébe tartozó önálló szerv lett. Az így megszűnt BM II/14. Osztály (azaz a Kormányórság Parancsnoksága) Operatív Osztálya azonban a politikai rendőrségen maradt, és alosztályként a BM II/5. Osztályba tagozódott.⁷⁸ Az átszervezésre 1959. augusztus 15-én került sor; ezzel összefüggésben a kormányórságtól átvett feladatok, vagyis az állami és pártvezetők operatív védelmének ellátására, továbbá a terroristagyanús személyek operatív feldolgozására felállították a II/5-h alosztályt.⁷⁹ Az új szervezeti egység vezetője Bagi Mihály lett, aki ezt a pozíciót egészen a vizsgált időszak végéig megőrizte: 1962. augusztus 15-én bocsátották el. Bagi 1945-től dolgozott a politikai rendőrségen, később az ipariszabotázs-elhárítás területén töltött be vezető posztokat, majd 1952 decemberétől az ÁVH, majd a BM Veszprém Megyei Főosztályát vezette. 1954-ben egyéves operatív iskolába küldték a Szovjetunióba, ahonnan visszatérve ismét az ipari elhárításhoz került. A forradalom előtt közvetlenül az Ipari Szabotázs-elhárító Főosztály 2. Osztályának vezetője volt. November 4-e után a karhatalomban szolgált, decemberben került vissza a politikai nyomozókhoz, ahol rövidesen az Ipari és Közlekedési Szabotázs-elhárító Osztályra került alosztályvezetőnek. Ezt követően megfordult a Vizsgálati Osztályon is, majd 1958 áprilisában vette át a kormányórság operatív osztályának vezetését. Ebben a pozícióban került át aztán a belsőreakció-elhárításhoz.

1959-ben történt néhány további változás is, amelyek nem módosították jelentős mértékben az osztály felépítését, a különböző szervezeti egységek feladatkörét azonban érintették. Az egyházi alosztályon belül külön csoportot állítottak fel az egyszerű feldolgozó munka ellátására. A kulturális alosztály működési területe jelentősen kibővült: átvette az „f” (ifjúsági) alosztálytól a tudományos és egészségügyi vonalat, a BRFK Politikai Nyomozó Osztályától a színházak, múzeumok, könyvtárak, valamint az igazságügyi szervek és az ügyvédi vonal biztosítását, de kapott feladatokat államtitokvédelmi területen és az állami és pártvezetők által használt kulturális és egészségügyi intézmények biztosítása terén is. Az ifjúsági alosztály a fenti területek mellett megszabadult a KFKI elhárításának feladatától (ez a II/6. Osztályhoz került át), ugyanakkor a BRFK-tól sportvonalon vett át objektumokat ellenőrzésre. Ennek nyomán két új csoportot állítottak fel: az egyik a klerikális ifjúsági szervezkedésekkel, a másik a sportvonallal foglalkozott.⁸⁰

A javaslat emellett a „b” alosztály állományát kettő, a „d” alosztályét pedig egy fővel kívánta csökkenteni, emellett a tájékoztató-értékelő csoport létszámának csökkentését is indokoltnak tartotta egy fővel (ráadásul az egyik tájékoztató előadói státusz helyett adminisztrátori munkakört kívánt rendszeresíteni). Ez utóbbi azért különös, mert az előterjesztés a csoportot alosztállyá kívánta szervezni. Az indoklás szerint a háromfősre csökkentett csoport mellett szükségessé vált – a kutató és körözési alosztályok kivételével – egy-egy tájékoztató-értékelő tisztt beállítása. Ők a feladatukat két alosztályon függetlenített munkakörben, míg öt szervezeti egységnél más operatív feladatok végzése mellett látták el. (Ilyen függetlenített tájékoztató tisztt lehetett a korábban már említett Gergely Istvánné.)⁸¹ A javaslat szerint a tájékoztató munka így

módon történt megszervezése „már hosszabb idő óta” eredményesnek bizonyult, tehát már megvalósult szervezésről van szó. Ebben az esetben viszont nem igazán világos, hogy a tervezett átszervezés akkor mire is irányul.⁸² A javaslatot egyébként Biszku Béla belügyminiszter jóváhagyta, ami azt jelenti, hogy a II/5. Osztályon új alosztályt állítottak fel, ennek létrehozásához egyéb forrás azonban ez idáig nem áll rendelkezésemre.

Az MSZMP Politikai Bizottsága a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről hozott 1960. június 21-ei határozatában fő feladatként jelölte meg a fasiszta és más jobboldali szervezetek illegalitásban dolgozó volt tagjai ellen végzett munka javítását és intenzívebbé tételét.⁸³ Ezzel összefüggésben a II/5-a alosztály létszámát – a „b”, az „e” és az „f” alosztályok keretének terhére – négy fővel emelték.⁸⁴ További kisebb jelentőségű módosítást jelentett, hogy 1961 júliusában a II. Főosztály Személyzeti Osztályának felállításával a különböző osztályok titkárságain megszüntették a személyzeti előadói munkakört.⁸⁵

Összegzés

Az 1956. november 4-e után újjászerveződő Belső Reakció Elhárító Osztály – a formális diszkontinuitás ellenére – a forradalom előtt működött, a forradalom alatt felszámolt államvédelmi gépezet megfelelő szervezeti egységének, és ezáltal az Államvédelmi Hatóságnak a belső reakció elleni „harcoló” osztályának egyenes ági leszármazottja. Sőt Komornik „kollektív emlékezetre” támaszkodó előadása azt mutatja, és ezt a vezetők személyzeti anyagában található önéletrajzok megerősítik, hogy a belsőreakció-elhárítás forradalom utáni szervezete magát nem egyszerűen a forradalom előtt működött államvédelmi részleg utódjának, hanem azzal azonosnak tekintette. (Pedig Komornik maga is új ember volt, a forradalom után, ávós előélet nélkül került a politikai rendőrséghez.) Az osztály 1956–1962 között hivatalban volt vezetői közül ismert 24 személyből 19 rendelkezett államvédelmi szolgálati múlttal, valamennyien már 1953 előtt is dolgoztak az ÁVH-nál. A belsőreakció-elhárítás munkáját tehát javarészt az államvédelmi szerveknél tapasztalatokat szerzett régi „szakemberek” irányították.

Írásom elején már idéztem a Politikai Nyomozó Főosztály munkájáról 1957. március 15-e után készített beszámolót, amely szerint az ellenséggel való nyílt harc lezárultával ismét megnőtt az operatív munka jelentősége, a körülmények pedig „követelően előírják az államvédelmi munka korábban kialakult formáinak az előtérbe állítását.”⁸⁶ Az 1956 utáni politikai rendőrség azonban nemcsak az újjászerveződés hónapjaiban, hanem évtizedekkel később is vállalta az államvédelemmel való kontinuitást. Az 1982-es tudományos ülészen tartott előadásában Harangozó Szilveszter úgy fogalmazott, hogy „az állambiztonsági szolgálat újjászervezésében, a belső konszolidáció megteremtésében, valamint a nap mint nap tornyosuló feladatok megoldásában egyaránt felbecsülhetetlen segítséget jelentett az ún. »polgári életből jött«, tapasztalt pártmunkások szolgálatba lépése.” Ezekből a szavakból az államvédelemmel való teljes azonosulás és szervezeti folytonosság olvasható ki, hiszen a régi ávósok munkáját csak „segítik” a polgári életből (döntően a pártapparátusból) érkező elvtársak. Harangozó megfogalmazása szerint: „Jelenlétük – mintegy vérátömlesztés gyanánt – felfrissülést, megújulást jelentett az erre nagyon is rászoruló szervezetünknek.”⁸⁷

A kádári vezetés helyzetének megszilárdítása érdekében fontosnak tartotta pártmunkások küldését a fegyveresek erőkhöz. Kádár János az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának első, november 11-ei ülésén megfogalmazta az ezzel kapcsolatos feladatokat: „Be kell küldeni a rendőrségre is néhány száz szilárdan a forradalom ügyéhez hűséggel viseltető kommunista forradalmárt, akik arra rendezkednek be, hogy esetleg esztendőig ezeken a posztokon kell szolgálniuk”.⁸⁸ Ám, mint láthattuk, az 1956-os forradalom után „kívülről”, azaz a párt- vagy állami apparátusból és a pártfőiskoláról érkezettek a belsőreakció-elhárítás vezetésében csak a kivételt jelentették, az is igaz azonban, hogy ők jobbra a legfelsőbb vezetésben foglaltak helyet. Hollós Ervin osztályvezető mellett legalább egy osztályvezető-helyettes (Komornik Vilmos, Geréb Sándor) szintén az „újak” közül került ki. Az alosztályvezetők között azonban csak Zalai Emil és Sándor Györgyöt lehet megemlíteni, mint akik 1956 után érkeztek a politikai

rendőrségre. A külső emberek alacsony száma önmagában megkérdőjelezi annak a kijelentésnek az érvényességét, hogy a II/5. Osztály Hollós „műve” lett volna.⁸⁹ Ez már csak azért sem állja meg teljesen a helyét, mert Hollós kinevezését követően hónapokig nem került sor változásra a vezetői garnitúrában (ilyen értelemben egyedül Komornik osztályvezető-helyettesi kinevezése tekinthető Hollós „művének”). Az „újak” súlyának relatív emelkedése az osztály felső vezetésében mindenesetre azt jelzi, hogy a hatalom részéről hangsúlyt fektettek arra, hogy a belsőreakció-elhárító munkát végző részlegét ne volt ávósok vezessék. Ez a törekvés egyébként tetten érhető volt később, a III/III. Csoportfőnökség esetében is. A II/5-nek egy az egyben megfelelő III/III-1. Osztály vezetését szintén „új” ember vette át Eperjesi László személyében, aki korábban a sportvezetésben dolgozott, de megfordult az MDP és a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) központi apparátusában is. Eperjesi pár hónap után csoportfőnök lett. Az őt megelőző és az őt követő vezetők, Rácz Sándor és Baranyai György szintén „kívülről”, közvetlenül a pártapparátusból érkeztek a csoportfőnöki székbe. Különböző okok miatt azonban egyikük sem vált be, így 1970-ben egy tapasztalt, pályafutását még államvédelmisként kezdő „régiszakember”, Harangozó Szilveszter került ebbe a pozícióba. (Utóda, az utolsó III/III. csoportfőnök, Horváth József szintén ávós volt korábban.)

A 24 ismert vezető közül ketten még a vizsgált időszakban elkerültek a politikai rendőrségtől. A többiek közül 12 személy az osztály fennállásáig, ebből tíz pedig 1962 augusztusa után is (hosszabb-rövidebb ideig) a belső elhárításnál szolgált. Viszonylag sokan, heten kerültek a hírszerzéshez (egyikük később osztályvezető-helyettesként visszatért a II/5. Osztályra). Ők a legkvalifikáltabb, idegen nyelvet is beszélő személyek voltak, tehát azok, akiket a hírszerző munkában jól tudtak hasznosítani, ugyanakkor azt is lehet mondani, hogy a belsőreakció-elhárítás szempontjából a vezetői gárdában bizonyos fokú kontraszelekció érvényesült.

- ¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) Dokumentációs Gyűjtemény (D. Gy.) Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-B-1-au sz. n. Kimutatás az Államvédelmi Hatóság központi és vidéki szervei jelenlegi állományáról kategóriák szerint csoportosítva, 1951. október 12. (26. d. 1. cs.)
- ² ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 95-7110/1953. Kimutatás az Államvédelmi Hatóság központi szerveinek létszámáról, 1953. július 13. (26. d. 1. cs.)
- ³ Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai, 1950–1953. *Betekintő*, 2009/2. www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=112 (utolsó letöltés 2010. május 5.)
- ⁴ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 33-1255/1954. Kimutatás a központi államvédelmi szervek rendszeresített létszámának emelkedéséről, 1954. június 16. (26. d. 1. cs.)
- ⁵ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 33-319/1955. Kimutatás az államvédelmi operatív szervek hivatásos létszámáról, 1955. június 6. (26. d. 1. cs.)
- ⁶ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 33-401/4/4956. Kimutatás a BM központi operatív hálózati szerveinek rendszeresített létszámáról, 1956. június 21. (26. d. 1. cs.)
- ⁷ ÁBTL 4.2. 2-32/89/1955. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 89. sz. parancsa, 1955. december 27.
- ⁸ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 33-437/1956. Javaslat a Belügyminisztérium I. Főcsoportfőnökség alárendeltségébe tartozó egyes szervek főosztállyá szervezésére, illetve egyesek létszámának emelésére, átcsoportosítására, 1956. július 14. (26. d. 1. cs.)
- ⁹ *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Harmadik kötet. Az 1956. január 18. és 1956. október 15. közötti ülések.* Összeáll. Kajári Erzsébet. Szerk. Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, 2006. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 718–732.
- ¹⁰ ÁBTL 4.2. 2-10/91/1956. A Belügyminiszter 91. sz. parancsa, 1956. október 3.
- ¹¹ ÁBTL 4.2. 2-10/91/1956. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 91. sz. parancsa, 1956. október 3.
- ¹² Vö. Baráth Magdolna: A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után. *Történelmi Szemle*, 2008. 4. sz. 535–563.
- ¹³ ÁBTL. 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. A belső reakció elhárító osztályának [!] újjászervezése és harca a konszolidáció elősegítéséért. A pártszervezet megalakítása egységünknel. [Kézirat, 1982.] (115. d.)
- ¹⁴ Komornik Vilmos: A belső-reakció elhárítás újjászervezése és harca a konszolidáció elősegítéséért. A pártszervezet megalakítása egységünknel. In ÁBTL 4.1. A-3245/1. *Történelmi hűséggel, politikai felelősséggel. A belügyminisztérium és szervei újjászervezése, a hatalom megszilárdításáért kifejtett tevékenysége. 1. Állambiztonsági szekció.* Szerk. Czink János. Budapest, BM Könyvkiadó, 1985. 14–18.
- ¹⁵ Vö. Pintér Tamás: A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 211–237.
- ¹⁶ ÁBTL 1.6. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17. (1. d.)
- ¹⁷ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. január 25-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. január 26. (fotómásolat). (115. d.)
- ¹⁸ ÁBTL 2.8.1. Magyar Népköztársaság Belügyminisztere I. helyettesének 0082. számú parancsa a személyi állományra vonatkozóan, 1956. november 15.
- ¹⁹ ÁBTL 4.2. 10-5/1956. Fegyveres Erők Miniszterének 6. sz. parancsa, 1956. december 7. Vö. *Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei 1956. november 7.–1958. január 25.* Szerk. Baráth Magdolna. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2009. 101.
- ²⁰ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Javaslat a belső reakció elhárító osztály átszervezésére, 1956. december 15. (fotómásolat). (115. d.)
- ²¹ ÁBTL 1.6. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17. (1. d.)
- ²² ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. január 25-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. január 26. (fotómásolat). (115. d.)
- ²³ Baráth Magdolna: i. m. 544.
- ²⁴ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. január 25-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. január 26. (fotómásolat). (115. d.)
- ²⁵ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. január 25-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. január 26. (fotómásolat). (115. d.)
- ²⁶ ÁBTL. 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. A belső reakció elhárító osztályának [!] újjászervezése és harca a konszolidáció elősegítéséért. A pártszervezet megalakítása egységünknel. [Kézirat, 1982.] (115. d.)
- ²⁷ ÁBTL 2.8.2.1. 1072. Önéletrajz, 1960. szeptember 24., ÁBTL 2.8.2.1. 1072. Minősítés, 1960. március 22.
- ²⁸ ÁBTL 1.6. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17. (1. d.)

²⁹ Az ügy iratait lásd ÁBTL 3.1.9. V-141318.

³⁰ MOL XIX-B-1-ai 28/a/1957. 7-321/1957. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. február 1-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. február 8. (1. d.)

³¹ Ezt alátámasztják az osztály munkájáról szóló éves jelentések. ÁBTL 4.1. A-985., ÁBTL 4.1. A-985/1., ÁBTL 4.1. A-985/2., ÁBTL 4.1. A-2133., ÁBTL 4.1. A-3222., ÁBTL 3.1.9. V-150392/3., ÁBTL 3.1.9. V-150392/4., ÁBTL 3.1.9. V-150392/5.

³² MOL XIX-B-1-ai. 28/a/1957. sz. n. jelentés részlete 16–18. „A Politikai Nyomozó Főosztály munkájának vázlatos ismertetése 1957. március 15-ig” című fejezet. (1. d.) (A dokumentumnak csak a 16–24. számú oldalai található az iratcsomóban.)

³³ A vezetőkre vonatkozó életrajzi adatok túlnyomórészt az illető személyek fogvatéki anyagából és a rájuk vonatkozó állományparancsokból származnak, melyek az ÁBTL levéltári rendszerében két helyen találhatóak meg: a 2.8.1.(az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai) és a 2.8.2. (az állambiztonsági szervek „titkos” és „szigorúan titkos” állományú munkatársainak iratai) állagban. A forrásokat nem tüntettem fel, mert az jelentősen megterhelte volna a jegyzetapparátust. A szóban forgó személyek egy részének életrajza olvasható a Történeti Levéltár honlapján található archontológiában (www.abtl.hu/archontologia).

³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11516/1a. 425. Határozat előzetes letartóztatás elrendelésére, 1957. február 23.

³⁵ Egy példa: ÁBTL 3.1.5. O-13405/2. 253. Jelentés, 1957. április 30.

³⁶ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. 7-247/1957. Javaslat az ORFK Politikai Nyomozó Főosztály alapvető feladataira, munkája végzésének eszközeire, módszereire és szervezeti felépítésére, 1957. január 24. (fotómásolat). (115. d.) A javaslat annak ellenére tervezetnek, és nem a fennálló állapotok leírásának tekinthető, hogy kijelentő mód jelen időben fogalmazták meg.

³⁷ ÁBTL 3.1.5. O-13405/2. 223. Jelentés, 1957. március 12.; ÁBTL 3.1.5. O-13405/2. 224–225. Jelentés, 1957. március 7.; ÁBTL 3.1.5. O-12302/5. 41–45. Jelentés, 1957. március 8.; ÁBTL 3.1.5. O-13405/2. 226–227. Jelentés, 1957. március 12. A pontosság kedvéért megjegyzem, hogy egy március 18-ai jelentésen is szerepel még a II/1-c jelölés: ÁBTL 3.1.5. O-13405/2. 234–239.

³⁸ ÁBTL 4.2. 6-200/8/1957. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 8. sz. parancsa, 1957. április 9.

³⁹ ÁBTL 4.2. 6-200/11/1957. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 12. sz. parancsa, 1957. május 3.

⁴⁰ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. sz. n. Javaslat a belső reakció elhárító osztály átszervezésére, 1956. december 15. (115. d.)

⁴¹ ÁBTL 2.8.1. Magyar Népköztársaság Belügyminisztere I. helyettesének 0082/1956. számú parancsa a személyi állományra vonatkozóan, 1956. november 15.

⁴² ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 237/368/1957. 1. sz. melléklet. Kimutatás a Politikai Nyomozó Főosztály osztályainak tényleges létszámáról, 1957. május 15. (38. d.)

⁴³ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 27-286/57. A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály szervezeti felépítése, 1957. augusztus 18. (26. d. 1. cs.)

⁴⁴ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 27-341/2/57. Javaslat a BM II/5. Osztály rendszeresített létszámának emelésére, 1957. szeptember 25. (16. d.)

⁴⁵ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-1515/1970. Kimutatás az állambiztonsági szervek létszámának változásairól 1945-től 1969. december 31-ig. (26. d. 1. cs.)

⁴⁶ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-16/5/1959. Javaslat a BM II/5. Osztály új állománytáblázatának kiadására, 1959. június 18. (16.d.)

⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-150000/16. 312–313. Jelentés, 1958. január 6. A vizsgálati osztályra történő vezényleésének megszüntetésére 1958 elején tettek javaslatot: ÁBTL 3.1.9. V-150000/85. 43–48. Jelentés, 1958. február 10. Földest mindkét dokumentum főhadnagyként említi, habár ekkor elvileg százados volt, főhadnaggyá 1958 októberében fokozták le.

⁴⁸ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminisztere I. helyettesének 0042/1957. számú parancsa, 1957. január 1.

⁴⁹ ÁBTL 4.2. 6-200/13/1957. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 13. sz. parancsa, 1957. május 3.

⁵⁰ Hollóshoz lásd Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956-1990.* Budapest, 1956-os Intézet – Corvina, 2008. 70–72.

⁵¹ Geréb Sándor ilyen minőségben jegyzett egy 1962. augusztus 10-én kelt javaslatot: ÁBTL 3.1.1. B-78620. 152–154.

⁵² ÁBTL 2.8.1. 868. Javaslat, 1957. május 7.

⁵³ Ezzel kapcsolatban lásd Gyarmathy Endre ügyének iratait: ÁBTL 3.1.9. V-145961.

⁵⁴ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. sz. n. Javaslat a belső reakció elhárító osztály átszervezésére, 1956. december 15. (115. d.)

⁵⁵ Vö. ÁBTL 3.1.9. V-150384/1. 147–149. Jelentés, 1957. február 1.

⁵⁶ Vö. ÁBTL 3.1.5. O-11516/1a. 426. Javaslat biztonsági őrizetbe helyezésre, 1957. február 21.

⁵⁷ ÁBTL 2.8.2.1. 1039. Önéletrajz, 1959. január 16.

⁵⁸ ÁBTL 2.8.1. 3679. Önéletrajzi kiegészítés, 1962. november 3.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-141318. 4–6. Jelentés Mannó Sándor és társai ügyében, 1957. február 8.

⁶⁰ A Budapesti Katonai Bíróság B. III. 038/1958. és a Legfelsőbb Bíróság Katf. II. 052/1958. számú ítélete megtalálható Váradi Ernő fogvatéki anyagában: ÁBTL 2.8.1. 6128.

- ⁶¹ Czvetkovics csoportvezetőként a Nagy Imre és társai ügyében dolgozó különrészeletet vezette. Lásd pl. ÁBTL 3.1.9. V-150000/16. 133–159., ÁBTL 3.1.9. V-150000/16. Jelentés, 1957. április 11., 344. borítékban elszámolások. A vizsgálati osztályra történő vezénylésének megszüntetésére már 1958 elején javaslatot tettek: ÁBTL 3.1.9 V-150000/85. 43–48. Jelentés, 1958. február 10.
- ⁶² Vö. Vörös Géza: Állambiztonság és egyházak. *Egyháztörténeti Szemle*, 2009. 4. sz. 10–11.
- ⁶³ Harangozó Szilveszterhez lásd Tabajdi–Ungváry: i. m. 228–232.
- ⁶⁴ ÁBTL 4.1. A-985/1. 68–99. A röpcédula-elhárítás országos helyzete, az ellenséges röpcédula-tevékenység támadási iránya és módszerei, az elhárító munka feladatai, 1957. december 18. (A fenti információ a 77. oldalon olvasható.)
- ⁶⁵ Az ügyel kapcsolatban lásd Huszár Tibor: *A pokol malmi. Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes ügye és elágazásai 1946–1955. Dokumentumok, interjúk Szűcs Ernő tevékenységéről, a tettestársak és áldozatok vallomásai*. Budapest, Corvina, 2009.
- ⁶⁶ A rehabilitálásával kapcsolatos iratok: ÁBTL 2.1. V/22. Rehabilitációs határozata az 1956-os forradalom alatt megsemmisült. ÁBTL 3.1.5. O-9698/a. 264. Feljegyzés, 1958. február 28.
- ⁶⁷ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminisztere I. helyettesének 0042/1957. számú parancsa, 1957. január 1.
- ⁶⁸ Vincze János személyzeti anyagát lásd: ÁBTL 2.8.1. 8867.
- ⁶⁹ Vö. ÁBTL 4.1. A-985. 36–38. A II/5-a alosztály vonalainak legjellemzőbb vonásairól, 1958. január 8.
- ⁷⁰ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 27-286/57. A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály szervezeti felépítése, 1957. augusztus 18. (26. d. 1. cs.)
- ⁷¹ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 27-341/2/57. Javaslat a BM II/5. Osztály rendszeresített létszámának emelésére, 1957. szeptember 25. (16. d.)
- ⁷² ÁBTL 2.8.1. 1635. Minősítés, 1958. március 26.
- ⁷³ Vö. ÁBTL 3.1.5. O-14820/3. 228–229. „Gyimesi” ügynök jelentése, 1957. október 28. A jelentést Izsák vette, ezek szerint tartótiszt (is) volt.
- ⁷⁴ Ő írta alá Gergely Istvánné 1958. március 26-i minősítését. ÁBTL 2.8.1. 1635.
- ⁷⁵ A II/5. Osztályon készült legfontosabb értékelő jelentéseket 1958 januárjában 4 kötetből álló sorozatba rendezték. Ezek jelzete az ÁBTL-ben: 1. kötet: 4.1. A-985., 3.1.9. V-150392/3.; 2. kötet: 4.1. A-985/1., 3.1.9. V-150392/4.; 3. kötet: 3.1.9. V-150392/5.; 4. kötet: 4.1. A-985/2. A sorozatot egy 5 kötetes dokumentáció-összeállítás egészítette ki, ezek közül az ÁBTL-ben csak az 1. és a 4. található meg: 3.1.9. V-150392. és 3.1.9. V-150392/1. A volt koalíciós pártok aknamunkájával kapcsolatos dokumentáció I–II.; 3.1.9. V-150392/2. Az írói körökben tapasztalható jelenségekkel kapcsolatos dokumentáció.
- ⁷⁶ ÁBTL 3.1.9. V-150392/5.
- ⁷⁷ ÁBTL 4.1. A-985. 14–16.
- ⁷⁸ ÁBTL 4.2. 10-21/11/1959. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 11. sz. parancsa, 1959. június 8.
- ⁷⁹ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-16/5/1959. Javaslat a BM II/5. Osztály új állománytáblázatának kiadására, 1959. június 18. A javaslatot – mint azt fentebb jeleztem – Biszku Béla belügyminiszter augusztus 15-én hagyta jóvá. (16. d.)
- ⁸⁰ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-16/5/1959. Javaslat a BM II/5. Osztály új állománytáblázatának kiadására, 1959. június 18. (16. d.)
- ⁸¹ Vö. ÁBTL 2.8.1. 1635. Minősítés, 1960. április 14.
- ⁸² ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-16/5/1959. Javaslat a BM II/5. Osztály új állománytáblázatának kiadására, 1959. június 18. (16. d.)
- ⁸³ MOL M-KS 288. f. 5/188. ő. e. A Politikai Bizottság 1960. június 21-i ülése.
- ⁸⁴ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-62/1960. Javaslat, 1960. november 2. (16. d.)
- ⁸⁵ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-1515/1970. Kimutatás az állambiztonsági szervek létszámának változásairól 1945-től 1969. december 31-ig, 1970. március 25. (26. d. 1. cs.)
- ⁸⁶ MOL XIX-B-1-ai 28/a/1957. sz. n. jelentés részlete 16–18. „A Politikai Nyomozó Főosztály munkájának vázlatos ismertetése 1957. március 15-ig” című fejezet. (1. d.) (A dokumentumnak csak a 16–24. számú oldalai találhatók az iratsomóban.)
- ⁸⁷ Harangozó Szilveszter: Az állambiztonsági szolgálat újjászervezése és feladatai a konszolidáció elősegítése érdekében. In ÁBTL A-3245/1. 13.
- ⁸⁸ *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11–1957. január 14.* Szerk. Némethné Vágyi Karola – Sipos Levente. Budapest, Intera Rt., 1993. 28.
- ⁸⁹ Tabajdi–Ungváry: i. m. 57.